

288. Устаўце ў фразеалагізмы прапушчаныя лічэбнікі ў патрэбнай склонавай форме. Вызначце разрады лічэбнікаў.

1) да ... не гавары	а) 'амаль (стаў кім-небудзь па прафесіі, станова-вішчы)'
2) без ... мінут	б) 'вельмі славуць ў пэўнай галіне чалавек'
3) зорка ... велічыні	в) 'бязмерна шчаслівы, вельмі задаволены'
4) на ... небе	г) 'хто-небудзь рашучы, гарачы'

Складзіце і запішыце сказы з двума фразеалагізмамі (на выбар).

289. Выканайце тэставую работу «Лічэбнік».

§ 0–30

§ 1–30

§ 30. Ужыванне асабовых займеннікаў, зваротнага займенніка *сябе*, ужыванне прыназоўніка пры адмоўным займенніку; акцэнталагічныя нормы пры скланенні займеннікаў *сам, сама, самы, ніхто, нішто*

290. Прачытайце тэкст. Вызначце яго асноўную думку. Які заглавак вы да яго падабралі б?

Я тое а..даю, што сам люблю,
І а..даю без выгады (н..)якай,
І ў с..рцы а..гукаецца падзякай
Дабро, якое (н..)каму раблю.
А ўдзячнасць^м, мусіць, вартая таго,
Каб і яе ў жыц..і адзначыў хтосьці...
А..дам агонь, каб ён сагрэў кагос..ці,
І ..одбліскам люблюся яго.

Я. Міклашэўскі.

Што вы ведаеце пра беларускія дабрачынныя фонды?

Выпішыце з тэксту займеннікі ў пачатковай форме. Вызначце іх разрад па значэнні (карыстайцеся табліцай на с. 179). Займеннікаў якіх разрадаў няма ў вершы?

Падрыхтуйце лінгвістычнае паведамленне пра займеннік як часціну мовы.

Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары. Рас-
тлумачце напісанне арфаграм.

- Складзіце схему апошняга сказа.

Разрады займеннікаў	
Асабовыя	<i>я, мы, ты, вы, ён, яна, яно, яны</i>
Зваротны	<i>сябе</i>
Прыналежныя	<i>мой, твой, наш, ваш, свой, яго, яе, іх</i>
Указальныя	<i>гэты, той, такі, гэтакі, столькі, гэтулькі</i>
Азначальныя	<i>увесь, усякі, кожны, сам, самы, іншы</i>
Пытальныя	<i>хто? што? які? чый? каторы? колькі?</i>
Адносныя	<i>хто, што, які, чый, каторы, колькі</i>
Адмоўныя	<i>ніхто, нішто, ніякі, нічый, ніколькі</i>
Няпэўныя	<i>нехта, нешта, нейкі, нечы, хтосьці, штосьці, хто-небудзь, што-небудзь, які-небудзь, чый-небудзь, абы-хто, абы-што, абы-які, абы-чый, сёй-той, сякі-такі і інш.</i>

291. Разгледзьце схему. З якімі часцінамі мовы могуць суадносіцца займеннікі? Дапоўніце групы ўласнымі прыкладамі.

292. Прачытайце. Размяркуйце па асобных групам займеннікі, якія суадносіцца з назоўнікамі, прыметнікамі і лічэбнікамі.

1. Кожны чалавек носіць у сабе **ненапісаную** кнігу — кнігу цікавую, непаўторную (*М. Танк*). 2. О маці мова! Тваё слова — паветра для душы жывой (*В. Жуковіч*). 3. Якую ж песню выткаць мне, знай-сці якія гамы?^{ен} (*Я. Янішчыц*). 4. Праз столькі год я кожным маем Дрывяты, Браслаў зноўку сню... (*М. Пазнякоў*). 5. Хто не хвалюецца, тым можна ўсёй душой паспагадаць^{сл} (*Я. Сіпакоў*).

- Растлумачце напісанне выдзеленага слова.

293. Прачытайце тэкст. Вывзначце яго стыль і тып. Падбярыце да тэксту загаловак у адпаведнасці з асноўнай думкай.

Напэўна, няма чалавека ў нашым літаратурным асяродку, які б не ведаў пра Анхелу Эспіносу Руіс. Гэта беларускамоўная іспанка з Андалусіі. У 2013 годзе яна пачала вучыць беларускую мову, і ўжо праз год яе вершы надрукаваў часопіс «Маладосць». Сёння Анхела мае паэтычны зборнік, прыхільнікаў і, зразумела, крытыкаў.^{сн} І, дарэчы, пачала вучыць ірландскую мову. Пра Анхелу не хочацца казаць банальнае. Таму лепей пра сябе распавядзе яна сама. За кубкам злёнай гарбаты са смачным печывам...

— Ёсць такія стэрэатып, што андалусы вельмі пацешныя, экспрэсіўныя. «О, ты з Андалусіі, ну давай, жартуй!» Я інтраверт. Бацькі актыўна займаліся маёй сацыялізацыяй, каб я не была замкнёнай у сабе, каб умела размаўляць з людзьмі. У нас у Іспаніі, калі ты, напрыклад, стаіш у чарзе па хлеб і не падтрымліваеш гутарку бабулек, якія тут жа, у чарзе, то ты як мінімум некультурны. Як гэта, бабулькі стараюцца, а ты ў навушніках і іх не слухаеш. З намі жыла бабуля, таму ў мяне была пастаянная практыка.

Напэўна, ёсць акрамя (я) такія хто сто..чы ў чарзе ў краме пра сябе прагаворваюць: «Адзін батончык хлеб.. калі ласка адзін батончык хлеб.. калі ласка». А потым не могуць гэта вымавіць. Вось я такая. І (я) а..праўлялі ў краму прымушалі казаць што трэба пыталіся: «Скажы (я) як ты папросіш?» Мая мама педагог і псіхолаг таму ведала што рабіць як займацца са (я). Яна гаварыла (я): «Слухай трэба быць ветлівай да ўсіх. (Ты) не трэба с..браваць з усімі але варта камунікаваць бо гэта спатрэбіцца ў жыцці». Камунікацыі можна навучыцца калі займацца сам..му. І калі а..ставіны прымушаюць (ты) вучыцца (Паводле часопіса «Бярозка»).

Чаму можна павучыцца ў Анхелы?

Падбярыце антонім да назойніка *інтраверт*, раскрыйце значэнне слова.

Вывзначце, у якой форме і ў якім значэнні ўжываюцца ў тэксце займеннікі *сябе* і *сам*.

Спішыце апошні абзац тэксту, раскрываючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя літары і расстаўляючы, дзе трэба, знакі прыпынку.

- Выпішыце з тэксту назойнікі, якія маюць форму толькі адзіночнага ліку.

Уявіце, што вам трэба ўзяць інтэрв'ю ў Анхелы Эспіносы Руіс. Карыстаючыся рознымі крыніцамі інфармацыі, пазнаёмцеся з яе творчасцю. Падрыхтуйце пытанні, якія вы задалі б Анхеле.

294. Прачытайце ўрывак са звароту Я. Коласа да моладзі. Вызначце, у якім стылі павінен быць напісаны тэкст.

Мой завет вам: ідзіце ў нагу з жыццём, не адставайце, апераджайце яго. Развівайце і памнажайце вашы дары, аддайце іх народу...

Якія формы слоў і сінтаксічныя канструкцыі дапамаглі пісьменніку дакладна і выразна перадаць думку?

Падрыхтуйце віншавальнае прывітанне з нагоды адкрыцця ўрачыстага мерапрыемства, прысвечанага святкаванню Дня жанчын.

295. Прачытайце. Запішыце па-беларуску.

1. Приносим извинения за некоторую задержку с ответом на Ваше письмо... 2. Вынуждены сообщить Вам о том, что... 3. Считаем целесообразным отметить... 4. Обращаем Ваше внимание на... 5. Надеемся на плодотворное сотрудничество с Вами...

Раскажыце пра асаблівасці выкарыстання ў маўленні займеннікаў *ты* і *вы* (*Вы*). У якім выпадку пры звароце да асобы займеннік можа не ўжывацца?

Уявіце сябе спецыялістам па дзелавой камунікацыі. Выкарыстоўваючы матэрыял практыкавання, напішыце афіцыйнае пісьмо ад імя арганізацыі, у якой вы працуеце.

Пры вымаўленні займеннікаў *ён*, *яна*, *яно*, *яны* і іх форм да пачатковых галосных гукаў далучаецца [й]: [йон], [йана], [йано], [йаны], [йаму], [йіх].

296. Прачытайце верш. Каму яго адрасуе аўтар?

Паклон т..бе, мой беларускі^{сл} краю!
Ты — мой, я — твой: ад роду і навек.
Я зноў і зноў да с..рца прыкладаю
Твой ліст дубовы^м — як чароўны лек.
За хле.., што ем, за песні, што сп..ваю,
За шчасце звацца ім..нем тваім —
Паклон т..бе, мой беларускі краю!
Ты — мой, я — твой: усюды і ва ўсім!

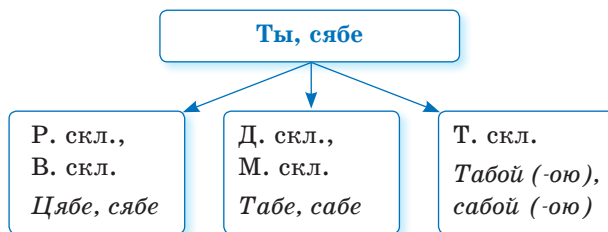
Н. Гілевiч.

Устанавіце адпаведнасць паміж асабовымі і прыналежнымі займеннікамі. Раскажыце пра іх ролю ў тэксце.

Запішыце верш, устаўляючы прапушчаныя літары. Падкрэсліце асабовыя і прыналежныя займеннікі, вызначце іх склон, лік, род (калі ёсць).

- Назавіце зваротак у першым сказе. Складзіце схему гэтага сказа.

297. Разгледзьце схему. Раскажыце пра асаблівасці змянення займеннікаў *ты і сябе*.

Складзіце словазлучэнні з займеннікамі *ты, сябе* ва ўскосных склонах.

298. Устаўце ў фразеалагізмы займеннік *сябе* ў патрэбным склоне. Вызначце, у якіх формах ён ужываецца.

1) матаць ... на вус	а) 'адзін, на адзіноце'
2) выдаць ...	б) 'адвольна, незалежна ні ад кога'
3) сам з ...	в) 'выкрыць, выявіць уласныя тайныя пачуцці, намеры'
4) сам па ...	г) 'запамінаць што-небудзь з якой-небудзь мэтай'

● З двума фразеалагізмамі складзіце сказы. Вызначце, якім членам сказа з'яўляюцца ўстойлівыя выразы.

САМАГА — САМОГА, САМАМУ — САМОМУ

Азначальны займеннік *самы* (*самая, самае, самыя*) ужываецца для ўтварэння найвышэйшай ступені параўнання прыметнікаў: *самы цікавы фільм, самая прыгожая карціна, самыя прыемныя людзі*. Займеннік *самы* ўказвае таксама на крайнюю мяжу распаўсюджвання дзеяння, з'явы або праяўлення якасці: *З самай раніцы ішоў снег* (В. Быкаў).

Пры скланенні займеннік *самы* мае націск на аснове ва ўсіх формах: Р. скл. *самага, самай, самых*; Д. скл. *самаму, самай, самым*; Т. скл. *самым, самай, самымі*; М. скл. (у) *самым, самай, самых*.

Займеннік *сам* (*самá, самó, самі*) паказвае на асобу або прадмет, які самастойна ўтварае дзеянне: *Мы самі ствараем свой лёс* (А. Звонак). Займеннік *сам* служыць таксама для ўзмацнення значэння назоўніка: *Сам камандзір батальёна сядзеў за сталом, займаў цэнтральнае месца* (Я. Колас). Пры скланенні займеннік *сам* мае націск на канчатках ва ўсіх ускосных склонах: Р. скл. *самóга, самóй, саміх*; Д. скл. *самóму, самóй, самім*; Т. скл. *самім, самóй (-ою), самімі*; М. скл. (у) *самім, самóй, саміх*.

299. Прачытайце тэкст. Да якога стылю і жанру ён адносіцца? Як вы разуме-
еце яго алегарычны змест?

Мох і Дуб

Спачатку пасяліўся ля камля,
Пасля на дрэва ўзабраўся,
Як да вяршыні **самае** дабраўся,
Сказаў:
— Цяпер я^м —
Вышыня.
Магу я дарасці аж да нябёс:

Да **самае** далёкай зоркі.
Ды Дуб зазначыў горка:
— Шаноўны Мох,
Я для цябе зрабіў усё, што мог,
Але да зорак і нябёс
Пакуль што **сам** я не дарос.
Я. Крупенька.

Як вы разумеце выраз *Але да зорак і нябёс пакуль што сам я не дарос?*
Якое слова мае значэнне 'ніжня патоўшчаная частка дрэва, якая прылягае да караня'?

Вызначце, да якога разраду паводле значэння адносяцца выдзеленыя зай-
меннікі. Раскажыце пра асаблівасці іх значэння.

Запішыце гэтыя займеннікі ў форме жаночага і ніякага роду разам з назоўні-
камі ў форме адзіночнага ліку і праскланяйце іх. Абгрунтуйце напісанне канчаткаў.

Які займеннік выкарыстоўваецца для ўтварэння складанай формы найвы-
шэйшай ступені параўнання прыметніка?

Складзіце два сказы з займеннікамі *сама* ва ўскосных склонах.
Выканайце інтэрактыўнае заданне «Разрады займеннікаў».

300. Прачытайце табліцу. З якімі часцінамі мовы суадносяцца адмоўныя і ня-
пэўныя займеннікі? Назавіце іх граматычныя прыметы. Карыстаючыся табліцай,
падрыхтуйце паведамленне пра адмоўныя і няпэўныя займеннікі.

Разрад паводле значэння	Суадносіцца з часцінай мовы	Марфалагічныя прыметы		Словаўта- ральныя асаблівасці
Адмоўныя <i>ніхто,</i> <i>нішто</i>	назоўнік	склон, роду і ліку не маюць	скланяюцца як займ. <i>хто,</i> <i>што (нічо́му,</i> <i>ні ад чо́га)</i>	вытворныя: <i>ні́</i> + <i>хто</i> / <i>што</i>
<i>ніякі, нічый</i>	прыметнік	склон, род, лік	скланяюцца як прыметнікі	вытворныя: <i>ні́</i> + <i>які</i> / <i>чый</i>
<i>ніколькі</i>	лічэбнік	склон	скланяецца як прыметнік у множным ліку	вытворны: <i>ні́</i> + <i>колькі</i>

Разрад паводле значэння	Суадносіца з часцінай мовы	Марфалагічныя прыметы		Словаўтваральныя асаблівасці
Няпэўныя <i>нехта, хтосьці, хто-небудзь, абы-хто, нешта, штосьці, што-небудзь, абы-што</i> <i>нейкі, нечы, некаторы, які-небудзь, чый-небудзь, якісьці, чыйсьці, абы-які, абы-чый</i> <i>некалькі</i>	назоўнік прыметнік лічэбнік	склон, роду і ліку не маюць склон, род, лік склон	скланяюцца як <i>хто</i> або <i>што</i> скланяюцца як пыталныя займеннікі скланяецца як прыметнік у множным ліку	вытворныя: <i>не- / абы- + аснова пыталнага займенніка; аснова пыталнага займенніка + -сьці / -небудзь</i> вытворны: <i>не- + колькі</i>

Паскланяйце займеннікі *ніхто, нішто, нехта, нешта*.

301. Прачытайце верш. Вызначце яго асноўную думку. Які заглавак можна падабраць да яго?

Жило-было Ничего,
Не умело ничего,
Не хотело ничего.
Взад-вперёд оно ходило
И ни с кем не говорило,

Никого не замечало,
Лучше всех себя считало.
А про это Ничего
И сказать-то нечего!

И. Михайлова.

Перакажыце тэкст па-беларуску. Раскажыце пра асаблівасці вымаўлення і ўжывання адмоўных займеннікаў у рускай і беларускай мовах.

Як перакладаецца на беларускую мову выраз *Лучше всех себя считало*?

302. Складзіце і запішыце словазлучэнні з адмоўнымі займеннікамі.

а) Не заўважыць ...;	е) не зачытвацца ...;
б) не пераканацца ...;	ж) не крыўдзіцца ...;
в) не спрачацца ...;	з) не дараваць ...;
г) не загадваць ...;	і) не звяртаць увагі ...;
д) не марыць ...;	к) не думаць

Якія правілы напісання адмоўных займеннікаў трэба ведаць пры ўтварэнні словазлучэнняў? У якіх сітуацыях можна выкарыстаць такія словазлучэнні?

Выберыце словазлучэнні, на аснове якіх можна скласці тэкст «Урокі сяброўства».

Адмоўныя займеннікі ўтвараюцца ад пытальных пры дапамозе прыстаўкі *ні-*, якая з займеннікам пішацца разам: *ніхто, нічый, ніколькі*.

Калі *ні* аддзяляецца прыназоўнікам, то займеннік пішацца ў тры словы: *ні да чо́га, ні да ко́га, ні з кі́м, ні пры я́кіх, ні ў чы́іх*.

Рускім формам займеннікаў *не́кого, не́чего, не́ с кем, не́ в чем* у беларускай мове адпавядаюць канструкцыі са словам *няма*: *няма каго́, няма чаго́, няма з кі́м, няма з чы́м*.

303. Прачытайце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы патрэбныя формы займеннікаў. Вызначце яго стыль. Абгрунтуйце сваё меркаванне.

Верны рыцар

Клара і Слава сябруюць. Сёння, 28 лютага, у Клары дзень нараджэння.

На яго святкаванне Клара (*ніхто*) з вучняў не запрашала. І (*ён*), Славу, не запрашала. А ён ідзе, бо ведае, што на дзень нараджэння сябры павінны прыходзіць (*сам*).

Прыйшоўшы са школы, Слава адразу сеў за чарцяжы. Трэба зрабіць два — (*сябе*) і Клары. Дзяўчыне няма калі займацца (*нейкі*) там чарцяжамі. У яе сёння трэніроўка. Слава як сапраўдны рыцар заўсёды дапамагаў дзяўчыне ва (*увесь*).

Падарунак для Клары стаяў на сталe. Гэта быў невялікі букецік жывых ландышаў. Каб падарыць ландышы сёння, Слава яшчэ ўвосень выкапаў (*яны*) на лецішчы разам з дзірваном. Хлопец даглядаў іх, і ландышы зацвілі, запахлі вясной. Яе, вясну, і падорыць Слава сваёй сяброўцы.

У сем гадзін вечара хлопец стаяў каля дзвярэй Кларынай кватэры. Калі за дзвярыма сціхла музыка, ён пазваніў. Як заўсёды, дзверы адчыніла хатняя работніца. Слава зайшоў і сумеўся ад незнаёмых позіркаў.

— Ну што, зрабіў чарцёж? — спытала Клара.

— Зрабіў, — адказаў Слава і працягнуў ёй скрутак. — Гэта табе. З днём нараджэння.

Клара ўзяла скрутак, здзівілася яго лёгкасці, узважыла на руцэ і разгарнула.

— Кветкі, — усміхнулася яна. — Дзякуй. Глянь, колькі мне сёння (*усялякі*) кветак нанеслі.

— То ж хатнія, зімовыя. А (*гэты*) пахнуць (*сама*) вясной.

Клара пакруціла ў руцэ букецік і аддала яго (*нехта*) з гасцей. Той панюхаў букецік, а потым, не падымаючыся з канапы, уторкнуў яго ў вузенькую, як горла гусака, вазу, што стаяла на падаконніку.

— Ландышы. Яны вясной пяць капеек пучок, — сказаў госць.

Хатняя работніца пачала накрываць на стол, і ўсе ажывіліся: пачалі смяяцца, жартаваць.

На Славу ніхто^м не звяртаў увагі, ён (*ніхто*) не быў цікавы. Хлопец спачатку чытаў старую газету, а потым выйшаў у калідор. Апрунуў паліто, азірнуўся і сустрэўся вачыма з Кларай. Яна ўсміхнулася і памахала (*ён*) на развітанне рукой.

(*Ніхто*) не развітаўшыся, Слава выйшаў з кватэры. З двара ён зірнуў на акно, белае ад яркага святла, і на падаконніку заўважыў тую вазу, у (*які*) бялелі дробныя званочкі яго ландышаў.

Славу зрабілася шкада (*гэты*) кветак. Хай бы яны раслі на лецішчы і цвілі ў маі. Навошта было прыносіць (*яны*) людзям, якія не шануюць сяброўства і за вясну плацяць толькі пяць капеек (*Паводле В. Хомчанкі*).

Чаму тэкст мае такую назву?

Ці з'яўляюцца Слава і Клара сапраўднымі сябрамі? Што для вас сяброўства?

● Запішыце назоўнікі *Слава, Клара, работніца, рыцар, гусак, хлопец* у форме давальнага і меснага склону адзіночнага ліку.

Разгледзьце малюнак ландышаў. Апішыце іх у навуковым стылі.

Выпішыце з тэксту ключавыя словы. Падзяліце тэкст на часткі і перакажыце яго.

304. Прачытайце табліцу. Выправіце памылкі ва ўжыванні займеннікаў. Абгрунтуйце свой выбар.

Памылкі пры ўжыванні займеннікаў		
Тып памылкі	Памылка	Правільны варыянт
Двухсэнсоўнае ўжыванне займенніка, які ўказвае на 3-ю асобу	<i>Я дастаў ручку з сумкі і даў яе сябру.</i>	
Двухсэнсоўнае ўжыванне займенніка <i>сябе</i>	<i>Сястра напрасіла прынесці ноўтбук к сабе.</i>	
Двухсэнсоўнае ўжыванне займенніка <i>свой</i>	<i>Класны кіраўнік напрасіў Алесю даслаць сваё эсэ.</i>	
Замена назоўніка адзіночнага ліку са значэннем сукупнасці займеннікам <i>яны</i>	<i>Клас прасіў забраць іх раней за ўсіх.</i>	
Збыткоўнае ўжыванне прыналежага займенніка	<i>Якуб Колас у сваёй паэме «Сымон-музыка» раскрыў вобраз таленавітага хлопца.</i>	
Няправільнае ўтварэнне формы займенніка	<i>Некага запрасіць на турнір.</i>	

305. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя займеннікі. Растлумачце сэнс прыказак.

1. З *(свой)* языка спусціш — на чужым не зловіш. 2. Вышэй *(свой)* пят не падскочыш. 3. Адзін *(увесь)* не ўласціш^м. 4. Вока *(ніхто)* не запарушыць. 5. Добры^м запеў — *(увесь)* парадак. 6. Жарты *(нішто)* не варты, але часам праўдзяцца. 7. Кінь за *(сябе)*, знойдзеш перад *(сябе)*.

- Вызначце ўтваральныя асновы для слоў *запеў*, *запарушыць*.
- Растлумачце пастаноўку працяжнікаў у сказах.

306. Выканайце тэставую работу «Займеннік».